

JOBÁGY ZOLTÁN¹ - FARKAS SÁNDOR²

Alkalmazott néprajz: T. E. Lawrence és a hadszíntérre vonatkozó társadalmi és kulturális ismeretek fontossága³

Applied Ethnography: T. E. Lawrence and the Importance of Theatre-wide Social and Cultural Knowledge

Absztrakt

A bipoláris világrend megszűnését követő valamivel több, mint negyedszázad biztonságpolitikai eseményei eredményeként jelentős hangsúlyeltolódás következett be a háború megvívására és a hadviselésre vonatkozó ismeretekben. A korábbi magas intenzitású, szimmetrikus és reguláris megközelítés helyett előtérbe került az alacsony intenzitás, az aszimmetria és az irregularitás jelentette sajátosságok vizsgálata. A hidegháborúra jellemző, hagyományos értelemben vett katonai és civil hadszíntéri elkülönülés mind formai, mind tartalmi szempontból felpuult és egymást kiegészítve tették mára lehetővé a műveletek átfogó megközelítését. Ennek a folyamatnak az egyik vetületeként a hadtudomány, mint tudományág átítatódott más tudományágak ismereteivel és mára lényegében egy inter-, multi- és transzdiszciplináris tudománnyá vált. Jelen írás egy történelmi példán keresztül mutatja be a széleskörű hadszíntéri ismeretek fontosságát.

Kulcsszavak: háború, hadviselés, hadszíntér, néprajz

¹ Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Összhaderőnemi Művelési Tanszék, egyetemi docens, National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Education, Department of Joint Operation, associate professor. E-mail: jobbagy.zoltan@uni-nke.hu ORCID: 0000-0003-4553-6397

² Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz hallgató -National University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, PhD student, E-mail: faras.sandor@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0003-2845-7339

³ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közzolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kutatócsoport keretében, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem felkérésére készült.

The work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” in the Ludovika Research Group.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Abstract

Due to various events in the last quarter of a century since the end of the bipolar world order there has been a significant emphasis shift in the knowledge on war and warfare. The previous approach, based on high intensity, symmetry and regularity became replaced by theories emphasizing low intensity, asymmetry and irregularity. The traditional theatre-wide separation of the civil and military components, as done during the cold war, became weakened both in terms of form and content. At the beginning of the 21st century they both make together possible the comprehensive approach to operations. As one result of this development, military science lost its relatively strict and narrow focus and became inter-, multi- and transdisciplinary. The article addresses the importance of a broad knowledge regarding the specific social and cultural aspects of a theatre.

Key words: war, warfare, theatre, ethnography

A folyamatosan változó biztonsági környezet újból és újból kihívások elé állítja az államot és benne a haderőt. A globalizált világ állandóvá vált társadalmi és gazdasági megrázkódásai, a növekvő biztonsági kockázatok és egyéb bizonytalanságok az államot, a kormányzatot és a haderőt is rendkívüli feladatokkal szembesítik. A közérdeket érvényesítő közszolgálatnak, a jó és stabil kormányzásnak, benne a jól felszerelt és kiképzett haderővel korszerű tudományos ismeretekre kell épülnie.⁴ A hadtudományi kutatások nemzetközi térben tapasztalható főirányai között központi szerepet kap a műveletek megtervezése, megszervezése és végrehajtása során az együttműködési képesség növelése, a többnemzetiség tartalmi elemeinek meghatározása, valamint az összhaderőnemi jelleg erősítése.⁵ A háború és a hadviselés terén bekövetkezett változásokat maximálisan figyelembe véve kiemelt figyelmet kell szentelni a civil és katonai együttműködés, a fegyveres erők, a rendvédelmi szervek és nemzetbiztonsági szolgálatok együttes tevékenységének vizsgálatára. Tekintettel arra, hogy a XXI. század elején a hadművészetnek és hadviselésnek egyre inkább nem katonai tényezőkkel és szereplőkkel is számolni kell, ez közelebb viheti a hagyományos értelemben vett hadtudományt és hadelméletet a civil kutatásokhoz.⁶ Jelen tanulmány egy történelmi példán keresztül mutatja be a hadszíntérre vonatkozó

⁴ Pohl Árpád: Az új tisztképzés – a logisztikus megoldás, *Hadtudományi Szemle*, VII. évfolyam 4. szám (2014), pp. 356-367.

⁵ Pohl Árpád: Some specific features in the logistic system of ISAF Regional Command North, *Economics and Management*, 2. szám (2013), pp. 112-118.

⁶ Porkoláb Imre: Az irreguláris hadviselés adaptációja és működési mechanizmusa, *Honvédségi Szemle*, 143. évfolyam, 3. szám (2015), p. 3; Bakos Csaba Attila: Hagyományostól eltérő vezetésszemlélet, *Társadalom és Honvédelem*, XIX. évfolyam, 3. szám (2015) pp. 44-45; Ujházy László: Az EUFOR ALTHEA-művelet parancsnoki struktúrája. *Hadtudomány*, 24. évfolyam, 1–2. szám (2014), p. 71.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

széleskörű társadalmi és kulturális ismeretek fontosságát, igazolja a katonai vezetőképesséssel szemben támasztott újszerű követelmények iránti igényt, indokolja új koncepciók, megoldások és módszerek bevezetésének szükségességét, valamint szorgalmazza a hadművelleti vezetés-irányítás és a haderő-alkalmazás filozófiájában bekövetkező változásokat lekövető további kutatások indítását.

BŐVÜLŐ HADTUDOMÁNY

A bipoláris világrend megszűnését követő valamivel több, mint negyedszázad biztonságpolitikai eseményei következtében jelentős hangsúlyeltolódás következett be a háború megvívására és a hadviselésre vonatkozó ismeretekben. A korábbi magas intenzitású, szimmetrikus és reguláris megközelítés helyett – amelyben központi szerepet játszik a fejlett haditechnika által lehetővé tett tüzerő és a manőver ötvözése – előtérbe került az alacsony intenzitás, az aszimmetria és az irregularitás jelentette sajátosságok vizsgálata. Az alacsony intenzitású, aszimmetrikus és irreguláris háború katonai valóság volt Irakban és Afganisztánban, ezért a vonatkozó szakirodalom a reneszánszát éli. Az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi hadereje a tengerészgyalogsággal közösen 2006-ban kiadta az *FM 3-24 Counterinsurgency* táborigi kézikönyvet. A könyv kidolgozásáért felelős két tábornok, James Mattis és David Patreus saját harctéri tapasztalataikra, valamint neves kutatók és jól felkészült törzstisztek munkáira támaszkodva egy kifejezetten olvasható, jól megírt és minden szempontból releváns kézikönyvet állított össze.⁷ Az *FM 3-24*-el összhangban a NATO is kiadta 2011-ben az *AJP-3.4.4 Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)* szövetséges összhaderőnemi doktrínát. Az *FM 3-24* és az *AJP-3.4.4* kiadása mellett közismert klasszikusok, úgymint Che Guevara, Mao Ce Tung, David Galula és Roger Trinquier írásai kerültek ismét a figyelem középpontjába. Újra felfedeztek olyan, kevésbé ismert szerzőket is, mint a nyugat-afrikai hadszíntereken szerzett tapasztalatait összegző kanadai William S. G. Henekert, vagy az Amerikai Függetlenségi Háborúhoz kötődő emlékeit közreadó német/dán Johann von Ewaldot.⁸

A hidegháborúra jellemző, hagyományos értelemben vett katonai és civil hadszíntéri elkülönülés mind formai, mind tartalmi szempontból felpuhult és egymást kiegészítve tették mára lehetővé a műveletek átfogó megközelítését.⁹ Ennek a folyamatnak az egyik vetületeként a hadtudomány, mint tudományág átítatódott más tudományágak ismereteivel és

⁷ Book TV interjú: Lt. Col. John Nagl "The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual", Internet, letöltve 2012. 10. 12, elérhető <http://www.youtube.com/watch?v=QuDlrrRDfUw>; Porkoláb Imre / Wagner Péter: Petraeus két háborúja, *Honvédségi Szemle*, 142. évfolyam, 1. szám (2014), pp. 13-27.

⁸ Jobbágy, Zoltán: A felkelők elleni műveletekről: Egy elfeledett klasszikus: Bernardo de Vargas Machuca, *Honvédségi Szemle*, 141. évfolyam, 2. szám (2013), pp. 15-18; Forgács Balázs: A néppel az uralkodóért. Az első gerillaelméletek, *Felderítő Szemle*, XV. évfolyam, 1. szám (2016), pp. 21-57.

⁹ *AJP-01(D) Allied Joint Doctrine*, NATO Standardization Agency, December 2010, pp. 2-6, 2-11 – 2-17, 3-3, 4-1, 5-5, 5-7 – 5-14.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

mára lényegében egy inter-, multi- és transzdiszciplináris tudománnyá vált.¹⁰ Az iraki, az afganisztáni, vagy a szomáliai katonai szerepvállalás pedig arra mutatott rá, hogy érdemes a háborúval és a hadműveletekkel antropológiai megközelítésben is foglalkozni.¹¹ A háború és a hadviselés antropológiája – az előbbi inkább alap, az utóbbi inkább alkalmazott kutatásként – egyértelműsítette, hogy napjaink alacsony intenzitású, irreguláris és aszimmetrikus fegyveres konfliktusai számos vonásban hasonlítanak a történelem előtti idők primitív háborúhoz.¹² A különböző és egymástól esetenként külön futó antropológiai kutatások pedig megerősítették, hogy Clausewitznek a háború összetett és változó természetére vonatkozó megállapításai helyesek, valamint igazolták az abszolút és a valós háború között meglévő és először általa megfogalmazott tartalmi és formai különbségeket is.¹³ Az antropológia katonai alkalmazása mára a modern katonai gondolkodás és gyakorlat szerves részévé vált, mivel egyértelműen bebizonyosodott, hogy kizárólag katonai erő alkalmazásával és fegyverrel nem lehet tartós eredményt elérni.¹⁴ Egyértelművé vált, hogy az alacsony intenzitású, aszimmetrikus és irreguláris műveletek sikerét nemcsak az alkalmazott fegyverek és harcászati módszerek befolyásolják. Jelentős szerepet játszik bennük az is, hogy a műveleteket megtervező és végrehajtó katonák miként alkalmazzák az antropológia nyújtotta társadalmi és kulturális ismereteket, elveket és módszereket a feladatok végrehajtása során.¹⁵

¹⁰ Boda József – Boldizsár Gábor – Kovács László – Orosz Zoltán – Padányi József – Resperger István – Szenes Zoltán: A hadtudományi kutatási irányok, prioritások és témakörök, *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2016. évi 16. szám, pp. 2-23.

¹¹ Sztankai Krisztián: A kulturális antropológia alkalmazása az ISAF misszióban, *Honvédségi Szemle*, 140. évfolyam, 2. szám (2012), pp. 36-38; Horváth Tibor: Az ISAF Északi Regionális Parancsnokság felépítése, törzse és működése, In: Boldizsár Gábor – Wagner Péter (szerk.): *A Magyar Honvédség befejezett szárazföldi műveletei Afganisztánban*, Nemzeti Közzolgálati Egyetem HHK, 2014, pp. 67-73; Marsai Viktor: A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek 2012-2014. (I.), *Nemzet és Biztonság*, 8. évfolyam, 1. szám (2015), pp. 65-95.

¹² Combee, Jerry – Plax, Martin: Rousseau's Noble Savage and European Self-Consciousness, *Modern Age*, Spring 1973, pp. 173-182; Gyurus: *War & the Noble Savage Being A Critical Inquiry into Recent Accounts of Violence amongst Uncivilized Peoples*, Dreamflesh Press, 2010, pp. 1-7; Jobbágy Zoltán: A háború antropológiája: primitív hadviselés, gerilla hadviselés és a szövetséges összhaderőnemi műveletek sikere, *Hadtudomány*, 25. évfolyam, 3-4. szám, (2015), pp. 67-78.

¹³ Clausewitz, Károly: *A háborúról*, Göttinger Kiadó, Veszprém, 1999 (a könyv az 1917-es második magyar nyelvű kiadás reprintje), pp. 13-76; 525-527; Otterbein, Keith F.: *The Anthropology of War*, Waveland Press, 2009, pp. 65-82; Forgács Balázs: Military theoretical basics of the concept of culture of warfare, *AARMS*, 12. évfolyam, 2. szám (2013), pp. 314-315.; Forgács Balázs: A hadikultúrák fogalmának historiográfiája I., *Hadtudományi Szemle*, 2. évfolyam 2. szám (2009), pp.5-7.

¹⁴ Dr. Törő Lajos: A kulturális antropológiai kérdései a nemzetközi műveletek támogatásában, *Hadtudományi Szemle*, 6. évfolyam 2. szám (2013), pp. 147-151.

¹⁵ Kolossa Sándor: Katonai antropológia? Beszámoló A kulturális antropológia lehetőségei a nemzetközi műveletek támogatásában című tudományos konferenciáról, *Hadtudomány*, 1-2. szám (2013), pp. 140-147.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

HUMÁN TEREPI CSOPORTOK

A 2003-ban elkezdődött iraki háború nyilvánvalóvá tette az amerikai haderő számára, hogy nincs katonai siker a helyi lakosság társadalmi, politikai, kulturális és nyelvi jellegzetességeinek megértése és figyelembe vétele nélkül. Minden technikai fölény ellenére nem képzelhető el a humán terep (*human terrain*) széleskörű ismeretének hiányában a felkelés elleni műveletek hatékony megvívása. Ezt felismerve hozta létre az USA szárazföldi haderője a specifikus társadalmi és kulturális tudással rendelkező humán terep csoportokat (*Human Terrain Teams – HTTs*). Ezek a csoportok olyan különlegesen kiképzett tisztekből, kutatókból és civil társadalomtudósokból álltak, akik a dandárszintű katonai szervezetek munkáját segítették a feladataik végrehajtása során. A szárazföldi haderő ezzel a lépéssel nemcsak a hadszínterre vonatkozó társadalmi és kulturális ismeretek fontosságát ismerte fel, hanem eme különleges tudás intézményesítésének a szükségességét is.¹⁶ Vonatkozó igényt először a 10. Hegyi Hadosztály nyújtott be 2005 végén, amikor az improvizált robbanóeszközök (*improvised explosive device – IED*) előállításában részvevő hálózatok jobb felderítését lehetővé tevő, de nem technológiai-alapú műveleti képességet kért. A humán terep csoportok hasznossága pedig a 82. Légideszant Hadosztály afganisztáni feladat végrehajtása során bizonyosodott be. A Khost tartományban 2007-ben folyó Maiwand művelet során a 4. dandár parancsnoka és törzse azt állapították meg, hogy a humán terep csoportok lakossággal való kapcsolattartásának eredményeként a művelet végrehajtásával járó kinetikus tevékenység szintje csökkent és ennek eredményeként csökkentek a dandár személyi veszteségei is.¹⁷ Összességében a humán terep csoportok hasznossága három egymásra épülő szinten volt érezhető, úgymint a kulturális tudatosság (*cultural awareness*), a kulturális megértés (*cultural understanding*), valamint a kulturális hírszerzés (*cultural intelligence*). A kulturális tudatosság tartalmazta a nyelvre és a vallásra vonatkozó alapvető ismereteket, valamint a helyi normák és szokások megértését. Ezen ismeretek a legalsóbb vezetési szintekig mind hasznosnak bizonyultak. A kulturális megértés a lakosság csoportjainak viselkedésére vonatkozó részletes és tematikus válaszok ismeretét jelentette, amelyekre leginkább dandárszinten volt szükség. A kulturális hírszerzés az előző két szintre vonatkozó tudásra és ismeretekre épült és bizonyos értelemben lehetővé tette a helyi lakosság viselkedésének előrejelzését és a parancsnoki döntéshozatalba való beépítését. A humán terep csoportok munkájának eredményeként lehetővé vált a szituációs tudat (*situational awareness*) feladatokon átívelő aktualizálása, valamint gyorsabb felépítése. A humán terep csoportok munkájának eredményeként a parancsnokok jobban meg tudták érteni meghozott döntéseik következményeit, a döntéshozatal alapját képező a cselekvési változatokat pedig alaposabban össze tudták hasonlítani. További hozadéka volt a csoportoknak, hogy csökkentették a lakossággal való súrlódást és az ezzel járó katonai veszteségeket, hozzájárultak a politikai megbékélés folyamatához, javították az in-

¹⁶ Lamb, Christopher J. – Orton, James D. – Davies, Michael C. – Pikulsky Theodore T.: The Way Ahead for Human Terrain Teams, *Joint Force Quarterly*, 70. szám (3rd quarter 2013), pp. 21-22.

¹⁷ *Ibid.*, p. 23.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

formációs műveletek hatékonyságát, valamint sikeresen tudtak közreműködni a járulékos károk következményeinek kezelésében.¹⁸

A humán terep csoportok létrehozása összhangban volt azzal a felismeréssel, hogy körünk összetett válságai hasonlóan összetett megoldásokat igényelnek.¹⁹ Az antropológia, mint tudományág egyértelműsíti, hogy háborúk mindig egy adott közösségben, társadalmi folyamatokként zajlanak, amit mind az egyének, mind a különböző kis- és nagyközösségek befolyásolnak. A felkelők ellen végrehajtott alacsony intenzitású, aszimmetrikus és irreguláris műveletek sikeres megvívása a XXI. század elején nem képzelhető el a helyi lakosság reakcióinak ki- és megismerését lehetővé tevő és több forrásból merítő tudományos ismeretek nélkül.²⁰

ARÁBIAI LAWRENCE

Az alacsony intenzitású, aszimmetrikus és az irreguláris hadviselés klasszikusai közül mind tartalmi, mind formai szempontból kiemelkedik Arábiai Lawrence, azaz T. E. Lawrence *Bölcsesség hét pillére* című műve. Lawrence az általa vezetett arab felkelés (1916-1918) belső viszonyait mutatja be. A régész, diplomata, stratég, hírszerző és író Lawrence a felkelés vezetése során négyszer sebesült meg. A két megerőltető év során hasonló problémával nézett szembe, mint az ezredforduló katonái, mivel egy elhúzódo hadjárat fizikai és lelki kihívásait kellett elviselnie. Le kellett küzdenie a kimerültséget, a különböző betegségeket, valamint a háborúval járó különféle borzalmakat. Az iraki és afganisztáni hadjáratban résztvevő katonákhoz hasonlóan kellett idegenként, idegen környezetben, idegen emberekkel együtt dolgoznia. Angolként próbálta meg a minden szempontból fejletlen befogadó közegben az arab és a hagyományos nyugati katonai kultúrát ötvözni.²¹ Nem volt született vezető és Lawrence ezzel tisztában volt. Gyűlölte a felelősséget, egész élete során a tárgyak kellemesebbek voltak neki az embereknél, az eszmék a tárgyaknál. A felkelés, minden sikere ellenére szerinte tele volt amatőr irányítással, kísérleti tanácskozással, megosztottsággal, és egyéb furcsaságokkal. Annyira botcsinálta katona volt, hogy egy rajtaütésnél a menekülő törökök teveháton történő üldözése során saját tevéjét lőtte a pisztolyával véletlenül hátulról fejbe.²² Széleskörű kulturális és nyelvi jártasságának, valamint kiváló memóriájának és tárgyalóképességének köszönhetően azonban sikeresen

¹⁸ Ibid, p. 26; Rosen, Lawrence: Anthropological Assumptions and the Afghan War, *Anthropological Quarterly*, Volume 84, Number 2 (2011), pp. 535-558.

¹⁹ Porkoláb Imre dandártábornok előadása a 2016-os *Aszimmetrikus hadviselés, a múlt, a jelen és a jövő konfliktusa* konferencián. Lásd: Porkoláb Imre: *The context of asymmetry: an integrated strategy for shaping the future and leading on the edge of chaos* (kézirat, megjelenés alatt).

²⁰ Dr. Boldizsár Gábor: A kultúraantropológia és a jövő tisztképzése, *Hadtudományi Szemle*, 6. évfolyam 1 szám (2013), pp. 101-106; Honvédelmi Minisztérium: *Nemzeti Katonai Stratégia*, 2012, p. 16.

²¹ Schneider, James J.: A Leader's Grief: T.E. Lawrence, Leadership, and PTSD, *Military Review*, January-February 2012, pp. 13, 75-80.

²² Lawrence, T.E.: *Seven Pillars of Wisdom*, Wordsworth Classics of World Literature, 1997, pp. 101, 294-296.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

lépett ki eredeti szerepéből, amely tolmácsolásból és a hadjáratok térképeinek arab nyelvű feliratozásából állt.²³

Egyéb kairói megnyilvánulásai, úgymint a hosszú haj, a rendezetlen egyenruha, az ezredhagyományok szimbolikájának teljes figyelmen kívül hagyása sem sejtették későbbi sikeres vezetői szereplését. Hejaz-ba történt utazása 1916 végén azonban meggyőzte arról, hogy meglévő kulturális és nyelvi ismereteinek köszönhetően sikeresen tudna a brit erők és az arab felkelők között hadműveleti szinten koordinálni, összekötő tiszti szerepben a felkelők tevékenységét segíteni, valamint a britek számára hírszerzőként tevékenykedni. Ennek érdekében meg tudta győzni a kairói brit katonai vezetést arról, hogy az arab felkelést érdemes támogatni különböző szakértőkkel, technikai személyzettel és modern fegyverzettel. A katonai siker elérése érdekében Lawrence ötvözte a modern katonai technológiát az arab felkelők hagyományos hadviselésével, amelynek során válogatott harcosokból álló nagy mozgékony csapatok hajtottak végre villámgyors támadásokat török állások és létesítmények ellen. Képes volt az arabok regionális céljait a britek globális érdekeibe beillesztve gyors támadásokkal a törökök táviró vonalait, vasút vonalait és hídjait rombolni. Lawrence lényegében hónapok alatt vált mellőzött és lázadó régészből felkelést vezető katonává.²⁴ Az általa vezetett kicsi, de nagy mozgékony csapatok képesek voltak egy birodalom központosított hadseregét stratégiai állásai feladására kényszeríteni. Az így létrehozott viszonylag kis létszámú arab-brit erő az Arab-félsziget hatalmas térbeli kiterjedésének köszönhetően, megfoghatatlan ellenségként folyamatosan nyomás alatt tartotta a törököket. Lawrence sikeresen koordinálta az arabok decentralizáltságát a britek centralizált katonai erejével. Tevékenysége eredményeként az arabok hagyományos sivatagi hadviselésében rejlő előnyök ötvöződtek a brit haderőben meglévő eljárásrendi, technológiai és szervezési tudással. Természetesen ehhez elengedhetetlen volt Lawrence-nek az arab viselkedés sajátosságaira, a különböző szokásokra és nyelvi dialektusokra vonatkozó néprajzi ismerete.²⁵

Fontos megjegyezni, hogy széleskörű kulturális és nyelvi ismeretei mellett jelentős hadelméleti ismeretek birtokában volt. Lawrence-t ifjú korától kezdve érdekelték a katonai írások és a fősodorba tartozó modernkori szerzők. Clausewitz, Jomini, Moltke mellett olvasva Guibert, Bourcet, de Saxe írásait, valamint az ókori szerzők közül Vegetiust és Procopiust. De Saxe-t olvasva fogta meg például a csata nélküli győzelem, a harc megvívásának zaklass és vonul vissza megközelítésre épülő gondolata.²⁶ Széleskörű hadászati ismereteit sikeresen ötvözte a felkelés mindennapjai során szerzett harcászati tapasztalataival és nehéz helyzetekben meghozott racionális döntéseivel. A hadviselést egységes

²³ Lawrence, pp. 45-46.

²⁴ Khdour, N – Harris, Martin – Weir, David: The Imperial Legacies of T.E. Lawrence: A Study in political and Organizational Hybridity, *International Business Research*, Volume 7, Number 8 (2014), pp. 126-131; Lovell, Thomas: *With Lawrence in Arabia*, Hutchinson & Co., 1932, pp. 37-46.

²⁵ Khdour, N – Harris, Martin – Weir, David, pp. 123-126.

²⁶ Lawrence, pp. 102, 177-179; Saxe, Maurice Count de: *Reveries, or, Memoirs Concerning the Art of War*, Edinburgh, 1759, p. 142.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

egészként kezelte, a hadászati célokat kitűnően hangolta össze a harcászati szinten folyó tevékenységekkel és alkalmazta azokat az arab lehetőségekhez. Ehhez szüksége volt egy kikezdetetlen fizikai és lelki alapot biztosító ügyre, viszonylag barátságos helyi lakosságra, a törzsi harcosokban természetes módon meglévő mozgékonyság – rugalmasság – állóképesség egységére, az ellenség összeköttetési útvonalainak folyamatos zaklatására, és a térhez képest viszonylag kisszámú ellenséges erőkre. Szellemi örökségének talán legfontosabb része az, hogy bebizonyította: az alacsony intenzitású, aszimmetrikus és az irreguláris háború nem csak kiegészítője a hagyományos háborúnak, hanem önmagában is lehetővé teszi komoly politikai célok elérését.²⁷ Lawrence nyilvánvalóvá tette, hogy az alacsony intenzitású, aszimmetrikus és az irreguláris háború is természetes megjelenési formája a háborúnak. Annak ellenére az, hogy jellegét tekintve nem képes térben és időben összpontosult hatást kifejteni és hatását csak akkor érezteti, ha nagy területen, intenzíven és hosszú ideig működik.²⁸ Annyira sikeres vezetővé vált az Arab Felkelés során, hogy a törökök folyamatosan növekvő vérdíjat tűztek ki a fejére. Az eredetileg kitűzött száz font Akaba elfoglalása és Jemal pasa felrobbantása után a többszörösére emelkedett. Élve húszezer, halottként tízezer fontot fizettek volna a törökök érte.²⁹

LAWRENCE ÉS AZ ARABOK

Amikor Lawrence Arábiába ment, Erzerum helyőrség már elesett és a tartományban sem álltak jól a dolgok. Tekintettel arra, hogy a fejében a katonai gondolkodás fősodratól eltérő közvetett módszerek alkalmazásának a lehetősége járt, érkezése megütközést okozott. Két tábornok ki is hangsúlyozta neki, hogy a küldetése – amiről valójában semmit sem tudtak – katonához – ami viszont Lawrence nem volt – méltatlan. A szakmai ellenérzések mellett meg kellett küzdenie a személyes ellenségeskedéssel is. Ami azonban eltökélte tette, az az arabokkal kapcsolatos egyedülállóan széleskörű, hadszínterre vonatkozó néprajzi (*ethnographical*) ismeretei voltak.³⁰ A mekkai nagyserif vezette lázadás az érkezése előtti hónapokban nem hozott megfelelő eredményeket. Lawrence megkérdőjelezte vezetői képességeit és új vezető után nézett, akit Feisalban talált meg. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy az arabok személyekben és nem intézményekben gondolkodnak.³¹

Az arabokkal – az arab jelenthet személyt, országot, valamint nyelvet is – kapcsolatban, lényegében egyszemélyes humán terep csoportként Lawrence széleskörű társadalmi és kulturális ismeretekkel rendelkezett. Tudta, hogy az arabok ősidők óta folyamatos vándorlásban vannak, nagyrészüket nomád törzsek tagjaként éli le életét. Az életmódból eredő társadalmi fegyelem eredményeként a dolgokat csak feketén, vagy fehéren, azaz kontú-

²⁷ Aboul-Enein, Basil – Aboul-Enein, Youssef: A Theoretical Exploration of Lawrence of Arabia's Inner Meanings on Guerrilla Warfare, *Small Wars Journal*, 5 July 2011, pp. 1-10, Internet, elérve 2017. január 03, letölthető: <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/804-aboul-enein.pdf>.

²⁸ Clausewitz, pp. 439-440.

²⁹ Lawrence, p. 453.

³⁰ *Ibid.*, pp. 42-44.

³¹ *Ibid.*, pp. 8, 51-52, 74-76.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

rokban látták. Különbséget tettek az igazság és a hazugság, a hit és a hitetlenség között, az átmeneteket azonban nem értették és ezért nem is vizsgálták. Korlátozott, szűk látókörű embereknek tartotta őket, akiknek belső intellektusát a passzív lemondás határozta meg. Képzeletüket Lawrence életerősnek, de nem kreatívnak látta. A művészettel olyan keveset foglalkoztak, hogy szinte nem is volt művészetük. A kézművességet sem nagyon üzték, nem találtak ki filozófiai rendszereket, összetett mitológiákat. Az élet ajándékát kérdés nélkül fogadták el, az öngyilkosság elképzelhetetlen volt számukra, a halál gyász nélküli és természetes. Lawrence szerint az arab civilizáció elvont természetű volt, inkább morális és intellektuális, mint alkalmazott. A közösségi szellem hiánya az egyébként kiváló egyéni képességeiket feleslegessé tette. Utánzóképeségüknek hála a középkor elején civilizáltaknak tűntek, a szellemi tevékenységük haladónak, a birodalmuk pedig gazdagnak. Az arabok valós jelentősége szerint abban állt, hogy sikeresen kötötték össze a letűnt ókort a kezdődő középkorral.³²

Az arab törzsek közötti harcok a becsületért és a zsákmányért folytak. A legfőbb célok között szerepelt fegyverek, háttas állatok és ruhák megszerzése.³³ Harciasak voltak, de egymás közötti harcaikat egy hármasszabályrendszer figyelembevételével vívták meg. Ezek közül az első az asszonyok elleni erőszak tilalmára, a második a harcra még nem képes gyerekek becsületének és életének a megóvására, a harmadik pedig az elvitelre alkalmatlan tulajdon érintetlenül hagyására vonatkozott. Nem ismerték a tüzéséget, valamint ismeretlenek voltak számukra az ipari háborúkkal járó borzalmak is. Utóbbival a Medina körül folyó csatározások során találkoztak először, amikor a törökök Awali elővárost elfoglalták és arab lakosait brutálisan lemészárolták.³⁴ Amennyire ismeretlen volt számukra a modern hadviselés, annyira értelmetlen volt az araboknak egy központi hatalom megléte és tőlük idegen a nemzeti érzés. Szabad és független arab kormányzat minden arab számára csakis a saját törzsén belül volt elképzelhető. A nemzettudat nem jelentett többet falvak és klánok függetlenségénél, a nemzeti egység pedig egy idegen hatalom elleni közös ellenállásnál. A törzsi harcosok életkora valahol tizenkettő és hatvan között mozgott. Annak érdekében, hogy a harcosokat – akiknek mindenkor létszáma folyamatosan ingadozott – hosszabb időre együtt tudják tartani, a harcosok családjainak is fizetni kellett. Fegyverrel rendelkező családok fiai egymást váltva szolgáltak, házas férfiak felváltva voltak a táborban és a feleségeiknél, és gyakran teljes klánok unták meg az ügyet és váltak ki. A harcosok élén törzsi vezetőik álltak és otthonaikhoz közel táboroztak az élelmszerrel való ellátás és a szállítás megkönnyítése végett. A vérbosszút átmenetileg felfüggesztették, ennek ellenére a különböző törzsek tagjai óvatosan viszonyultak egymáshoz, míg a törzseken belül egyik férfi sem bízott teljesen a másokban. Mindegyikük gyűlölte a törököket, de nem annyira, hogy a családi ellenségeskedéseket elfelejtsék. Egyenként elszánt harcosok voltak, de túlságosan fegyvelmezetlenek a parancsok végrehajtásához,

³² Ibid., pp. 14-27.

³³ Ibid., p. 281.

³⁴ Ibid., pp. 78-79.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

ezért Lawrence nem bennük látta a megfelelő alpanyagot az alakuló reguláris arab haderő felállításához. Erre inkább a városlakó és ezért kevésbé harcias szíriai és mezopotámiai lakosságot tartotta alkalmasabbnak.³⁵

Feisal mellett megismerte a törzsi harcosok vezetését lehetővé tevő képességeket, úgymint a nagyfokú türelem, az önuralom, az empátia, valamint a humor. A herceg kérésére elkezdett arab öltözetet hordani. A felkelés terjedésének eredményeként a törökök egyre nehezebben megoldható problémákkal kerültek szembe. A rajtaütések miatt a török erők 1917. január első két hetében már napi negyven tevét és húsz embert vesztek. A törökökkel folytatott harcok eredményeként a törzsi harcosok is elkezdtek megváltozni. Kezdeti kegyetlenségüket felváltotta a növekvő harci tapasztalatukból fakadó nagyobb állóképesség, valamint egyre erősebbé vált az arab függetlenség eszméje iránti elkötelezettségük. A hazafiasságuk egyre tudatosabb lett, a szálláshelyüktől való eltávolodással arányosan erősödött reguláris jellegük. A parancsoktól való törzsi függetlenségük ugyan változatlan maradt, de sikeresen ötvözték a tábori életet a menetekkel. Tömegben nem voltak hatásosak, mivel sem testületi szellemmel, sem fegyelemmel nem rendelkeztek, és kölcsönös bizalommal sem voltak egymás iránt. Minél kisebbek voltak a csoportjaik, annál jobban teljesítettek. Tevékenységük magában hordozta annak lehetőségét, hogy az elszört rajtaütésekből előbb-utóbb tudatosan végrehajtott műveletek legyenek. Ennek ellenére Lawrence a felkelést nem háborúnak tekintette, hanem a béke egy állapotának, egyfajta nemzeti sztrájkjának, amiben magára katonailag inkompetens, politikailag pedig abszurd szereplőként tekintett.³⁶

SAJÁTOS HADVISELÉS

A törzsi harcosokként az arabok nem tettek különbséget egymás között. Megtanították Lawrencet arra, hogy csak az lehet a vezetőjük, aki eszi az ételüket, viseli a ruhájukat, éli az életüket és csak a tettekben több náluk. Lényegében Lawrence ugyanazt írta le, amit Napóleon írt 1813. szeptember 12-én Lefèvre tábornoknak. Partizánként kell harcolnod, bárhol is találkozol partizánokkal – „*il faut opérer en partisan partout où il y a des partisans.*”³⁷ Lawrence a törzsi harcosokat nem tekintette katonáknak. Olyan barátokat látott bennük, akik megbíztak a vezetésében. Nem nemzeti kötelékben volt katonai parancsnok, hanem bizalomból eredő meghívás által lett azzá. A törzsi harcosokban önkénteseket, egyéneket, helyieket és rokonokat látott, ezért bármelyikük elvesztése keserűséggel járt. Ennek ellenére képes volt egy vérbosszút elkerülendő, saját maga egy marokkóit agyonlőni.³⁸ Lawrence felismerte, hogy a törzsi harcosokból álló irreguláris arab erők nem

³⁵ Ibid., pp. 86-90.

³⁶ Ibid., pp. 109-112, 122-125, 132, 165.

³⁷ Ibid., p. 144; Idézet: Schmitt, Carl: *The Theory of the Partisan, A Commentary/Remark on the Concept of the Political*, Duncker & Humblot, 1963; angol fordítás A. C. Goodson, Michigan State University, East Lansing, 2004, p. 9, Internet, letöltve 2014. 11. 20, elérhető: <http://obinofonet.ro/docs/tpnt/tpntrex/cschmitt-theory-of-the-partisan.pdf>.

³⁸ Lawrence, pp. 150-151, 171

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

képesek helységeket elfoglalni és megtartani, ezáltal alkalmatlanok döntés kikényszerítésére. Emellett nem voltak képesek pontokat és összekötetési vonalak sem támadni, sem megvédeni. Az erősségük nem a frontális ütközetekben, hanem a mélységben végrehajtott tevékenységekben rejlett. Nem tudtak formális hadműveleteket végrehajtani, de mozgékonyak, szívósak, magabiztosak, kíváncsiak és intelligensek voltak, valamint jól ismerték a terepet. Ennek megfelelően Lawrence, a beérkező brit támogatást kihasználva nagy mozgékonyaságú és magas felszereltségű csapásmérő erőket (*strike forces*) hozott létre.³⁹ Érdekes velejárója volt az arab hadviselésnek, hogy győzelem esetén a harcosok az ellenség ruháját vették fel. Ez esetenként azt jelentette, hogy a harcosok magukra öltötték az elesett török katonák zubbonyát. Ilyenkor derékon felül reguláris haderőnek néztek ki.⁴⁰

Az arabok törökök elleni háborúja Lawrence szerint leginkább a tengeri hadviselésre hasonlított. Meghatározó eleme volt a mozgékonyaság, a mindenhová való eljutás képessége, a bázisoktól, összekötetési vonalaktól, rögzített irányoktól és pontoktól való függetlenség. Az arabok uralták a sivatagot. Teveháton mozgó csoportjaik a hajókhoz hasonlóan önfenntartók voltak és magabiztosan cirkáltak a török állások és összekötetési vonalak között, szükség esetén pedig visszahúzódtak a sivatag belseje felé. Egyre nagyobb gyakorlatot szereztek a törökök sebezhető pontjainak támadásában, amelyek során a legkisebb erőket alkalmazták a legrövidebb idő alatt a legtávolabbi pontokon. Az arabok által alkalmazott távoli háborúhoz (*distant war*) szükséges sebességet és hatótávolságot a sivatagi emberek és a tevék szívóssága adta. Együtt képesek voltak akár hat hétig is minden logisztikai támogatás nélkül tevékenykedni. A sivatagi oázisok és források – amelyek ritkán voltak egymástól 100 mérföldnél nagyobb távolságra – pontos ismerete lehetővé tette az állatok napi itatását és az emberek vízhez jutását. Nyári napokon egy teve egy itatással akár 250 mérföldet is képes volt megtenni, ami egy háromnapos erőltetett menetnek felelt meg. Szükség esetén az arabok képesek voltak teveháton naponta akár 110 mérföldet is megtenni. Ghazala nevű tevéjén Lawrence kétszer napi 143 mérföldet tett meg. A tevék és emberek szívósságának eredményeként lehetővé vált 1 500 mérföld megtétele harminc nap alatt. Amennyiben tevét veszítettek, az állatok képesek voltak átmenetileg két arabot is vinni. Az arabok felszerelése nagyon egyszerű volt, azonban a brit támogatásnak hála az automata fegyvereket illetően technikai fölényben voltak. A sebesség és mozgékonyaság maximalizálása érdekében nem képezték ki őket a brit fegyverek szét- és összeszerelésére, ezért akadály esetén eldobták azokat. A britektől kapott dinamitnak köszönhetően pedig egy idő után képesek voltak bármilyen vasúti sint és hidat gazdaságosan és biztonságosan rombolni. Egyedül lövegeket, amiknek nagy hasznát vehették volna, nem kaptak a britektől egészen a felkelés végéig.⁴¹

A rajtaütéseket végrehajtó arab csoportok mozgékonyasága és kiszámíthatatlansága lehetetlenné tette a rájuk vonatkozó, egyébként viszonylag kevés információ elemzését és

³⁹ Ibid., pp. 214-216.

⁴⁰ Ibid., pp. 297-298.

⁴¹ Ibid., pp. 327-328.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

értékelését. Rajtaütéseket végrehajtó csoportjaik tevékenysége Lawrence szerint katonai unortodoxiát eredményezett. A törzsek között meglévő bizalmatlanság miatt nem lehetett őket közösen bevetni, illetve egymás területein alkalmazni. Ennek ellentételezésére az erők maximális megosztására törekedtek. Az arabok nagyfokú mozgékonyágát keverték egyfajta folyékonyággal (*fluidity*), mivel naponta váltogatták a törökök elleni rajtaütések körzeteit. Ezzel a módszerrel lehetővé vált új harcosok bevonása a felkelésbe, valamint a siker eléréséhez nélkülözhetetlen emberi tényező folyamatos megújulása. Lényegében az arabok az egyensúlyt a maximális rendezetlenségben találták meg. A teveháton száguldó arab csoportok irregularitása teljes széttagoltságukból eredt, aminek eredményeként soha nem ismétlődtek meg teljesen az eljárásaik. A közös ügyet ugyan törzsi versengés nélkül szolgálták, de nem alakult ki náluk a reguláris haderőkre jellemző testületi szellem (*esprit de corps*). Az arabok szívesen harcoltak. Amikor azonban alábbhagyott meggyőződésük, büntetés nélkül hazamehettek. Nem szerződés alapján harcoltak, hanem becsületből. Nem létezett körükben hagyományos értelemben vett fegyelem, amely egyéniségüket korlátozta vagy elnyomta. Az arabok felkelése egyszerű és egyéni volt. Mindenki az első sorban harcolt és önfenntartó volt. Az arabok erejének hatékonysága az egyének hatékonyságából táplálkozott. Lawrence szerint ebben a fajta háborúban az arab harcosok egyének összegeként minimum egyenlőek voltak a reguláris török haderő katonáinak tömegével. Az arabok háborúja nagyon igénybe vette az egyént, kikövetelve a folyamatos kezdeményező-készséget, a kitartást és a lelkesedést. Sokkal intellektuálisabb volt, mint egy szuronyroham végrehajtása és sokkal inkább állt egymástól elkülönülő összecsapásokból, mint egy másból eredő csatákból.⁴²

Az arabok tudták, hogy a törökök nem ejtenek foglyokat közülük. Az ezzel járó borzalmak elkerülése végett inkább saját maguk ölték meg súlyosan sebesült társaikat. Minden különbözőségük ellenére a törökök az arab harcosokat reguláris haderőként értelmezték és úgy is viszonyultak hozzájuk. A török szolgálatból kivált arab tisztek ismerték a törökök eljárásait, esetenként személyesen ismerték a szembenálló török tiszteket. Ugyanazon a kiképzésen mentek keresztül, ugyanúgy gondolkodtak és ugyanolyan világnézetük volt. Emellett az arabok bírták a lakosság teljes körű támogatását és ezért a legszélesebb és legteljesebb hírszerző szolgálattal rendelkeztek. Lawrence szerint a felkelés ügye se nem állt rosszul, se nem állt jól. Mindenki bizakodó volt azonban, mivel ismerték a törökök ellátási problémáit, az összeköttetési vonalaikat folyamatosan nyomás alatt tartották, tisztában voltak a brit források méretével, valamint egyre jobban tudtak a brit erőkkel együttműködni.⁴³ A felkelés előrehaladtával, valamint a brit támogatások növekedésével Lawrence egy különleges csapatot szervezett maga köré, akiket csak brigantiknak neveztek. A többi tevével szolgáló arabhoz hasonlóan kapták a hat font havi zsoldot, de a tevéket Lawrence biztosította számukra. Ezek a drága tevék tették számukra lehetővé a nagy távolságok rövid időn belüli leküzdését. A harcosok egyfajta testőrséget is képeztek Lawrence körül.

⁴² Ibid., pp. 329-330.

⁴³ Ibid., pp. 363, 371, 377-379, 511.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Képesek voltak fél óra alatt egy hathetes portyára felkészülni. Ördögöként harcoltak a törökök ellen, soha nem panaszkodtak fáradtságra és inkább meghaltak – összesen mintegy hatvanan – semmint kiváltak volna.⁴⁴

Az arabok felkelését Lawrence ironikusan vademberek show-jának tartotta, aminek a lehetőségei és a kilátásai is kicsik voltak. Mind a felállításra került és viszonylag kicsi reguláris arab haderőben szolgáló, mind a portyázó törzsi harcosok esetében szóba sem jöhetett a fenytés intézménye. A fegyelem nem volt formális, nem volt alávetettség. A szolgálat aktív és folyamatosan harcra kész kapcsolatot jelentett. Lawrence szerint sikerük kulcsa a szívósságukban és az általuk keltett bizonytalanságban volt keresendő. Feladataikat nem tökéletes módon hajtották végre, de sikeresen tákoltak (*botching*) össze mindent és nem próbálták a dolgokat valamilyen szabály szerint csinálni. Saját bevallás szerint jegyzetfüzete tények és számok helyett az elméje mindenkori helyzetekre vonatkozó állapotát tükrözték a teve ringásába beleillő álmodozásokként. A megsegítésükre küldött Brit Birodalmi Tevehadtestet (*Imperial Camel Corps*) is a sivatagi harc követelményeinek alakították át. Gyorsakká, rugalmasokká, kitartókká és csendesekké váltak.⁴⁵

ÖSSZEFOGLALÁS

Az arab felkelés lényegét Liddel Hart fogalmazta meg évtizedekkel később. Szerinte háborúban a győzelem titka abban rejlett, hogy a vezető mennyire képes megérteni: „ahelyett, hogy egyéniségük elnyomásával és gondolataik összehúzásával az egyént tömeggé olvassza, a vezetésnek... csak akkor és olyan mértékben van hatása, villámló hatása, amilyen mértékben felemeli az egyéniséget és teret ad a gondolatoknak. Közös tettért elég, ha a tömeget vezetjük; közös növekedés csak az egyéni gondolatok szabadsága és bővítése által lehetséges. Nem az ember, még kevésbé a tömeg az, ami számít, hanem a sokaság” Az oksági összefüggéseket illetően pedig Lawrence-el teljes egyetértésben jelentette ki, hogy „rossz eszközök deformálják a célt, vagy eltérítik az odavezető utat” és arra a következtetésre jutott, hogy „ha gondot fordítunk az eszközökre, a célok gondját viselik saját maguknak.”⁴⁶

A cikk alapját képező kutatás a vonatkozó nemzetközi elméletekből kiindulva, kvalitatív módszerrel szerzett tudományos ismereteket, amit egy történelmi példa bemutatásán keresztül bővített ki. Bebizonyította, hogy a nemzetközi kutatások főirányába illeszkedve lehetséges a Magyar Honvédség számára elérhetővé tenni a felkelés elleni műveletek megtervezésére, megszervezésére és végrehajtására vonatkozó sajátos nemzetközi elméletek megismerését. Ebben a tevékenységben különösen fontos szerep jut a hadszíntérré vonatkozó széleskörű társadalmi és kulturális – azaz antropológiai – ismereteknek, amelyeket Lawrence még néprajzi ismeretekként határozott meg. Tekintettel arra, hogy a modern hadelméletek az átfogó megközelítés jegyében nem katonai tényezőkkel és szerep-

⁴⁴ Ibid., pp. 456-458.

⁴⁵ Ibid., pp. 501, 504, 537-538, 559, 565,

⁴⁶ Idézet: Liddel Hart, Basil H.: *Through the Fog of War*, Faber and Faber Ltd., 1938, pp. 356-357.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

lőkkel is számolnak, ez közelebb hozza a hagyományos értelemben vett hadelméletet különböző civil kutatásokhoz.⁴⁷ Bizonyítást nyert, hogy a humán és társadalomtudományokhoz tartozó hadtudomány a hadszínterre vonatkozó antropológiai ismeretek fontossága révén szervesen kapcsolódik az élő természettudományokhoz is. Ebben az értelemben a cikk kutatási eredményként igazolja új koncepciók, megoldások és módszerek bevezetésének szükségességét mind a képzés, mind a kiképzés terén.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Aboul-Enein, Basil – Aboul-Enein, Youssef: A Theoretical Exploration of Lawrence of Arabia's Inner Meanings on Guerrilla Warfare, *Small Wars Journal*, 5 July 2011, pp. 1-10, Internet, elérve 2017. január 03, letölthető: <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docstemp/804-aboul-enein.pdf>.
2. *AJP-01(D) Allied Joint Doctrine*, NATO Standardization Agency, December 2010.
3. Bakos Csaba Attila: Hagományostól eltérő vezetésszemlélet, *Társadalom és Honvédelem*, XIX. évfolyam, 3. szám (2015) pp. 41-53.
4. Boda József – Boldizsár Gábor – Kovács László – Orosz Zoltán – Padányi József – Resperger István – Szenes Zoltán: A hadtudományi kutatási irányok, prioritások és témakörök, *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2016. évi 16. szám, pp. 2-23.
5. Book TV interjú: Lt. Col. John Nagl "The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual", Internet, letöltve 2012. 10. 12, elérhető <http://www.youtube.com/watch?v=QuDIrrRDfUw>.
6. Clausewitz, Károly: *A háborúról*, Göttinger Kiadó, Veszprém, 1999 (a könyv az 1917-es második magyar nyelvű kiadás reprintje).
7. Combee, Jerry – Plax, Martin: *Rousseau's Noble Savage and European Self-Consciousness*, Modern Age, Spring 1973.
8. Dr. Boldizsár Gábor: A kultúraantropológia és a jövő tisztképzése, *Hadtudományi Szemle*, 6. évfolyam 1 szám (2013), pp. 101-106.
9. Dr. Törő Lajos: A kulturális antropológiai kérdései a nemzetközi műveletek támogatásában, *Hadtudományi Szemle*, 6. évfolyam 2. szám (2013), pp. 147-151.
10. Forgács Balázs: A hadikultúrák fogalmának historiográfiája I., *Hadtudományi Szemle*, 2. évfolyam 2. szám (2009), pp.1-9.
11. Forgács Balázs: A néppel az uralkodóért. Az első gerillaelméletek, *Felderítő Szemle*, XV. évfolyam, 1. szám (2016), pp. 21-57.
12. Forgács Balázs: Military theoretical basics of the concept of culture of warfare, *AARMS*, 12. évfolyam, 2. szám (2013), pp. 311-317.
13. Gyrus: *War & the Noble Savage Being A Critical Inquiry into Recent Accounts of Violence amongst Uncivilized Peoples*, Dreamflesh Press, 2010.
14. *Nemzeti Katonai Stratégia*, Honvédelmi Minisztérium, 2012.

⁴⁷ Porkoláb Imre: Hibrid hadviselés: új hadviselési forma, vagy régi ismerős?, *Hadtudomány*, 25. évfolyam, 3-4. szám (2015) pp. 36-48.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

15. Horváth Tibor: Az ISAF Északi Régióális Parancsnokság felépítése, törzse és működése, In: Boldizsár Gábor – Wagner Péter (szerk.): *A Magyar Honvédség befejezett szárazföldi műveletei Afganisztánban*, Nemzeti Közszerzői Egyetem HHK, 2014, pp. 67-73.
16. Jobbágy Zoltán: A háború antropológiája: primitív hadviselés, gerilla hadviselés és a szövetséges összhaderőnemi műveletek sikere, *Hadtudomány*, 25. évfolyam, 3-4. szám, (2015), pp. 67-78.
17. Jobbágy Zoltán: A felkelők elleni műveletekről: Egy elfeledett klasszikus: Bernardo de Vargas Machuca, *Honvédségi Szemle*, 141. évfolyam, 2. szám (2013), pp. 15-18.
18. Khdour, N – Harris, Martin – Weir, David: The Imperial Legacies of T.E. Lawrence: A Study in political and Organizational Hybridity, *International Business Research*, 7. évfolyam, 8. szám (2014), pp. 126-131.
19. Kolossa Sándor: Katonai antropológia? Beszámoló A kulturális antropológia lehetőségei a nemzetközi műveletek támogatásában című tudományos konferenciáról, *Hadtudomány*, 1-2. szám (2013), pp. 140-147.
20. Lamb, Christopher J. – Orton, James D. – Davies, Michael C. – Pikulsky Theodore T.: The Way Ahead for Human Terrain Teams, *Joint Force Quarterly*, 70. szám (3rd quarter 2013), pp. 21-22.
21. Lawrence, T.E.: *Seven Pillars of Wisdom*, Wordsworth Classics of World Literature, 1997.
22. Liddell Hart, Basil H.: *Through the Fog of War*, Faber and Faber Ltd., 1938.
23. Lovell, Thomas: *With Lawrence in Arabia*, Hutchinson & Co., 1932.
24. Marsai Viktor: A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek 2012-2014. (I.), *Nemzet és Biztonság*, 8. évfolyam, 1. szám (2015), pp. 65-95.
25. Otterbein, Keith F.: *The Anthropology of War*, Waveland Press, 2009.
26. Pohl Árpád: Az új tisztképzés – a logisztikus megoldás, *Hadtudományi Szemle*, VII. évfolyam 4. szám (2014), pp. 356-367.
27. Pohl Árpád: Some specific features in the logistic system of ISAF Regional Command North, *Economics and Management*, 2. szám (2013), pp. 112-118.
28. Porkoláb Imre: Az irreguláris hadviselés adaptációja és működési mechanizmusa, *Honvédségi Szemle*, 143. évfolyam, 3. szám (2015), pp. 3-11.
29. Porkoláb Imre: *The context of asymmetry: an integrated strategy for shaping the future and leading on the edge of chaos* (kézirat, megjelenés alatt).
30. Porkoláb Imre: Hibrid hadviselés: új hadviselési forma, vagy régi ismerős?, *Hadtudomány*, 25. évfolyam, 3-4. szám (2015) pp. 36-48.
31. Porkoláb Imre – Wagner Péter: Petraeus két háborúja, *Honvédségi Szemle*, 142. évfolyam, 1. szám (2014), pp. 13-27.
32. Rosen, Lawrence: Anthropological Assumptions and the Afghan War, *Anthropological Quarterly*, 84. évfolyam, 2. szám (2011), pp. 535-558.
33. Saxe, Maurice Count de: *Reveries, or, Memoirs Concerning the Art of War*, Edinburgh, 1759.
34. Schmitt, Carl: *The Theory of the Partisan, A Commentary/Remark on the Concept of the Political*, Duncker & Humblot, 1963; angol fordítás A. C. Goodson, Michigan State University, East Lansing, 2004, p. 9, Internet, letöltve 2014. 11. 20, elérhető: <http://obinfonet.ro/docs/tpnt/tpntrex/cschmitt-theory-of-the-partisan.pdf>.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

35. Schneider, James J.: A Leader's Grief: T.E. Lawrence, Leadership, and PTSD, *Military Review*, January-February 2012, pp. 13, 75-80.
36. Sztankai Krisztián: A kulturális antropológia alkalmazása az ISAF misszióban, *Honvédségi Szemle*, 140. évfolyam, 2. szám (2012), pp. 36-38.
37. Ujházy László: Az EUFOR ALTHEA-művelet parancsnoki struktúrája. *Hadtudomány*, 24. évfolyam, 1–2. szám (2014), pp. 65-72.